

Susreti pedagoga

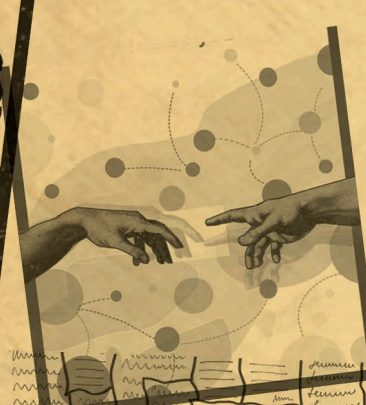
NACIONALNI NAUČNI SKUP

7. maj 2022.

OBRAZOVANJE U VREME KRIZE I KAKO DALJE

Zbornik radova

GLUVI TELEFONI

1838

O RAZLOZIMA I PRIMERENOSTI UNIFORMNE ORGANIZACIJE RADA ŠKOLA U VREME PANDEMIJE COVID-19¹

Aleksandar S. Tadić²
Univerzitet u Beogradu, Filozofski fakultet

Apstrakt

U radu se predstavlja jedna pedagoška interpretacija mera prosvetnih vlasti Republike Srbije tokom pandemije COVID-19. Na toj osnovi data je procena osnovnih razloga i primerenosti usvajanja univerzalnih mera, obavezujućih za sve škole na teritoriji Republike Srbije (kakva je u prvoj fazi pandemije bila prelazak na nastavu na daljinu, a u narednoj skraćivanje trajanja časova na 30 minuta) bez obzira na njihove specifičnosti u pogledu zdravstvenih rizika i na potrebe i mogućnosti realizacije izmenjenog načina rada u pojedinim sredinama i školama. Ukazuje se na negativne posledice upravljanja kriznom situacijom centralizovanim i uniformnim odlukama o funkcionisanju škola kojima su produbljivane nejednakosti u pogledu mogućnosti za obrazovanje i ignorisane specifične potrebe i prava učenika iz osetljivih kategorija. Implikacije se vezuju za jačanje pedagoške perspektive usmerene na kvalitet pedagoškog procesa i poštovanje osnovnih, zakonom definisanih, principa vaspitanja i obrazovanja.

Ključne reči: sistem vaspitanja i obrazovanja, decentralizacija, seoske škole, nastava na daljinu.

Od početka 2020. godine prosvetne vlasti širom sveta su se opredeljivale za neki od modela digitalnog i emitovanog daljinskog učenja na nivou osnovnog obrazovanja, kako bi se usporilo širenje virusa COVID-19 transmisijom među učenicima i zaposlenima u školama. U neadekvatnim uslovima za realizaciju nastave u digitalnom okruženju, što se ogleda i u manjku neophodnih resursa i tehnologija koji bi omogućili učesnicima nastavnog procesa uslove za nastavu/učenje, kao i u nedovoljnoj kompetentnosti mnogih nastavnika za rad u digitalnom okruženju (Izvođenje obrazovno-vaspitnog procesa učenjem na daljinu..., 2021), došlo je do pojačavanja teškoća sa kojima su se suočavala deca iz nerazvijenih, siromašnih i socijalno defavorizovanih sredina.

---

¹ Rad je nastao u okviru naučnoistraživačkog projekta *Čovek i društvo u vreme krize*, koji finansira Filozofski fakultet Univerziteta u Beogradu.

² aleksandar.tadic@f.bg.ac.rs

Prve analize na međunarodnom nivou su pokazale da su odluke o prelasku sa neposredne nastave na nastavu na daljinu stvorile probleme u pedagoškom procesu za gotovo trećinu svetske učeničke populacije (UNICEF, 2020a). U izveštaju Regionalne kancelarije UNICEF-a za Evropu i Centralnu Aziju navodi se da su se tokom pandemije deca iz *osetljivih kategorija* (među ostalima, deca iz porodica sa nižim primanjima, iz ruralnih područja, iz etničkih ili jezičkih manjina, sa smetnjama u razvoju) suočavala sa značajnim preprekama kad je u pitanju njihovo učešće u obrazovanju, kao i da je došlo do povećavanja obrazovne i socijalne nejednakosti što se odrazilo i na slabije obrazovne i socijalne ishode kod ove dece u odnosu na ostale vršnjake (UNICEF, 2020b). Već na početku pandemije istraživanja su pokazala da potpuni i nepripremljeni prelazak na školovanje u kućnim uslovima ima jak efekat na produblјivanje nejednakosti u pogledu mogućnosti za obrazovanje (Azevedo et al., 2020; Bol, 2020; Jæger & Blaabæk, 2020).

Za reagovanje izvršne vlasti u Republici Srbiji, posebno Ministarstva prosvete, nauke i tehnološkog razvoja, u kriznoj situaciji moguće je bilo naći opravdanja u medicinskim razlozima i u ravni ekonomske i menadžerske perspektive. Kao pedagog, prepoznajem obavezu da ukažem i na jednu pedagošku perspektivu za koju smatram da bi u narednom periodu trebalo da bude uvažavana pri donošenju strateških odluka o funkcionisanju prosvetnog sistema.

Od proglašenja vanredne situacije, do kraja drugog polugodišta školske 2019/2020. godine sve osnovne škole u državi neposrednu nastavu u školama zamenile su nastavom na daljinu (Ostvarivanje obrazovno-vaspitanog rada učenjem na daljinu..., 2020). U narednoj školskoj godini, 2020/2021, sve osnovne škole u državi su dobile mogućnost realizacije neposredne nastave u školama, ali je striktno određeno da u tom slučaju „časovi traju 30 minuta“ (Stručno uputstvo..., 2020: 10). Da li je bilo neophodno da se u prvoj fazi pandemije u svim školama pređe na nastavu na daljinu, a da u narednoj školskoj godini časovi traju 30 minuta, u svim školama?

U Ministarstvu prosvete, nauke i tehnološkog razvoja ovakve mere su, verovatno, bile izabrane kao organizaciono efikasne i, pre svega, štedlive u pogledu neophodnih finansijskih ulaganja. One odražavaju kontinuitet donošenja odluka o upravljanju prosvetnim sistemom na osnovu tržišne logike (Tadić, 2019). Takva politika je u prethodnom periodu dovođena u vezu sa smanjivanjem budžeta za prosvetu (svega 3,2% bruto domaćeg proizvoda u četvorogodišnjem periodu od 2017. do 2020. godine), zabranom zapošljavanja u javnom sektoru, zanemarivanjem obaveza investicionog ulaganja i održavanja sistema obrazovanja i vaspitanja, desetinama hiljada ugovora na određeno vreme, smanjenjem broja stručnih saradnika u predškolskim ustanovama i školama. Mere se nadovezuju i na praksu centralizacije i politizacije u oblasti finansiranja i upravljanja sistemom na svim nivoima (na neobrazloženo odustajanje od projekcija iz usvojene Strategije razvoja obrazovanja u Srbiji do 2020. godine, na redukovanje nadležnosti Nacionalnog prosvetnog saveta, na centralizaciju i politizaciju upravljanja ustanovama sistema zakonskim odredbama o

načinu izbora njihovih direktora). Pre pandemije štetne posledice ovakvog upravljanja prosvetnim sistemom bile su prepoznatljive na poljima neadekvatnog upravljanja usavršavanjem zaposlenih u prosveti, nestručnog i netransparentnog odlučivanja o nastavnim programima, načina izbora i kvaliteta udžbenika. U kriznom periodu do posebnog izražaja su došli raznovrsni negativni aspekti prakse politizovane selekcije direktora ustanova. Svima koji su odgovorni za upravljanje radom ustanova, jednoobrazna i šematizovana rešenja mogla su olakšati posao, posebno ako se ne smatraju dovoljno kompetentnim da školom u uslovima krize upravljaju autonomno, na domišljat, snalažljiv i kreativan način. Problem je što se ovaj *lakši put* bira uz značajan rizik za umanjivanje kvaliteta pedagoškog procesa i odustajanja od osnovnih principa vaspitanja i obrazovanja (Zakon o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja, 2017).

Za potrebe rada izdvojićemo podatke o broju učenika koji se školuju u ruralnim sredinama, kao jednoj kategoriji koja je trpela značajne negativne posledice mera zatvaranja škola, a potom skraćivanja časova na 30 minuta. U odnosu na ukupan broj učenika 4. razreda osnovne škole u regionu Centralna Srbija, oko 25% njih učilo je u izdvojenim odeljenjima (10% u osmorazrednoj, a oko 15% u četvororazrednoj seoskoj školi), koja se na ovom području uglavnom nalaze u ruralnim sredinama (Tadić, 2021). Mera prelaska na nastavu na daljinu verovatno smanjuje rizike zaražavanja ako je virus prisutan u određenom području, ali ovaj razlog nije se mogao odnositi na mnoge od osnovnih škola, prvenstveno na one koje se nalaze u zabačenim brdsko-planinskim selima. Ostalo je do danas neobrazloženo da li su zaista epidemiološki rizici bili valjan argument za višemesečno zatvaranje škola u kojima se nastava realizuje sa malim brojem učenika, gde je najčešće bilo moguće da se nastava realizuje u prirodi, naročito imajući u vidu da su žarišta virusa bili veliki gradovi, a da u mnogim selima u ruralnim sredinama pojava virusa nije ni zabeležena u prvim mesecima epidemije. U narednoj fazi učenici osnovnih škola imali su neposrednu nastavu. Mere koje je Ministarstvo propisalo ignorisale su činjenicu da hiljade učenika nižih razreda osnovne škole uče u kombinovanim odeljenjima, da jedan nastavnik realizuje istovremeno nastavu sa učenicima različitih razreda. Zbog nastavnika i učenika iz takvih seoskih škola bilo je važno uzeti u obzir pedagošku neosnovanost skraćivanja časova, gde god je to epidemiološka situacija dozvoljavala.

Mere i uputstva za rad škola u aktuelnim vanrednim okolnostima potvrđuju kontinuitet sa tri decenije ranije oštro kritikovanom prosvetnom politikom koja je male četvororazredne seoske škole tretirala kao i velike gradske škole (isti zakon, programi, uputstva). Podsetićemo ovde na stav da je reč o *vulgarizaciji ideje o jedinstvenoj osnovnoj školi*. „Mi smo navikli da imamo tzv. `jedinstvenu osnovnu školu` podrazumevajući pod tim da ona bude uniformna i ista u svim životnim prilikama, okolnostima i uslovima. Potpuno isti nastavni plan i program važi za gradske škole i čista odeljenja i za male seoske škole u kojima ima tri, pet ili dvanaest učenika“ (Trnavac i sar., 1992: 148). U pedagoškoj literaturi i ranije je isticano da se seoska škola, zbog uslova u kojima deluje i potreba na koje bi trebalo da odgovara,

razlikuje od škole uopšte, ali i da uprkos tome „njen rad nije u startu predviđen kao različit (nije kao takav određen dokumentima prema kojima radi u uslovima jedinstvene i centralizovane osnovne škole)...“ (Radulović, 1996: 8). Upozoravano je da bi centralizovane i uniformne odluke o funkcionisanju škola mogle da zanemare specifičnosti „izuzetno velikog broja usitnjenih i razbacanih malih seoskih škola“ (Trnavac i sar., 1992: 28).

Mada su u prethodnim godinama zaposleni u prosveti bili angažovani na poslovima unosa podataka u Jedinostveni informacioni sistem prosvete, čak ni u naučne svrhe danas se ne može doći do osnovnih statističkih podataka o resursima kojima škole, nastavnici i učenici raspolažu za realizaciju nastave na daljinu, ni o tome na koji način su oni bili korišćeni u vreme školovanja u kućnim uslovima. Poznati su nam podaci koji se odnose na zastupljenost uređaja u opštoj populaciji, u domaćinstvima u Republici Srbiji, iz izveštaja Republičkog zavoda za statistiku. Relevantni podaci o dostupnosti širokopojasnog interneta u domaćinstvima, kao i razlike u odnosu na ekonomski status prikazane su u Tabeli 1.

Tabela 1: Dostupnost širokopojasnog interneta u domaćinstvima u Republici Srbiji prema ekonomskom statusu

Indikator	Visina prihoda domaćinstva	2020.	2021.
Domaćinstva koja poseduju širokopojasnu internet konekciju [%]	do 300 evra	58.8	58.7
	300-600 evra	89.3	86.7
	preko 600 evra	97.7	96.6

Izvor: Republički zavod za statistiku, 2021.

Pored nižih dostignutih stepena obrazovanja stanovništva u ruralnim područjima i infrastrukturne nerazvijenosti ovih područja, za njih su karakteristični i veća nezaposlenost i manja mesečna primanja. Savremeni koncept nastave na daljinu podrazumeva posedovanje širokopojasne internet konekcije koja ubrzava postavljanje i preuzimanje dokumenata putem interneta. Procenat domaćinstava koja poseduju ovaj vid internet konekcije još od 2005. godine u Evropskoj uniji se smatra jednim od osnovnih pokazatelja razvijenosti upotrebe IKT-a. „Iako pripada skupu zemalja koje u ovom pogledu napreduju, Srbija je i dale daleko od evropskog proseka: 99,9% domaćinstava u EU imalo je pristup fiksnoj ili mobilnoj širokopojasnoj internet konekciji u 2017. godini“ (Ožegović, 2019: 9). Širokopojasnu internet konekciju u Republici Srbiji većinom poseduju domaćinstva koja imaju mesečni prihod iznad 600 evra (96,6%), dok je učešće domaćinstava s prihodom do 300 evra svega 58,7%. Za razmatranje ograničenja organizacije nastave na daljinu u seoskim područjima posebno je važan podatak da postoje značajne razlike „kada uporedimo zastupljenost

ove vrste internet konekcije u gradskim i ostalim naseljima Srbije: 87,0% naspram 70,1%“ (Kovačević i sar., 2020: 15).

Mogućnosti, ograničenja i posledice zatvaranja škola i primenjivanih modela nastave i učenja na daljinu uslovljeni su i time da li su u svim domaćinstva koja imaju decu školskog uzrasta neophodni uređaji deci bili dostupni za potrebe nastave, da li su deca umela da ih koriste za te potrebe i da li su imala adekvatnu podršku nastavnika i roditelja za to. Učenici iz ruralnih područja, posebno oni čija domaćinstva imaju niže mesečne prihode, bili su u povećanom riziku od izolacije i odaljavanja od škole, kao faktora koji uvećavaju verovatnoću raznih negativnih posledica poput prekidanja školovanja.

Na kraju, zaključićemo ovu temu ličnim utiskom autora da nikome ko je kročio u škole u ruralnim područjima i ko je upoznat sa načinom rada u njima, ne treba obrazloženje zahteva o neophodnosti odustajanja od prakse preslikavanja normi i modela rada oblikovanih prema potrebama velikih škola u *specifičan organizam* kakav jeste svaka mala škola u ruralnom području. Naglasimo i danas ranije formulisanu pedagošku perspektivu u vezi sa uniformnim oblikom i uređivanjem škola na teritoriji cele države: „Trezveno, realno i razložno treba uvideti apsurdnosti i nelogičnosti i predložiti nove i elastičnije oblike organizacije rada“ (Trnavac i sar., 1992: 163).

Reformskim sistemskim rešenjima kojima bi se prevazišlo održavanje *jednog uniformnog oblika institucije u različitim sredinama* (Radulović, 1996) mogli smo se nadati nakon ugradnje principa demokratizacije, decentralizacije i depolitizacije upravljanja prosvetnim sistemom u osnove relevantne zakonodavne regulative u prvoj deceniji XXI veka. Korak dalje na tom putu bila je Strategija razvoja obrazovanja u Republici Srbiji do 2020. godine (2012) u kojoj je prepoznata važnost usmeravanja resursa prema učenicima i regionima sa najvećim potrebama. Prethodnih godina u sistemu vaspitanja i obrazovanja izrazito dominira tržišna, neoliberalna logika prepoznatljiva po menadžerizaciji upravljanja sistemom obrazovanja i vaspitanja (na primer, kroz centralizaciju upravljanja i imperativa efikasnosti i finansijske uštede), koja uz politizaciju selekcije odgovornih pojedinaca, neuključivanje stručnih spoljnih saradnika iz relevantnih nacionalnih institucija i udruženja iz oblasti obrazovanja i vaspitanja, sinergično sputava realizaciju projektovanih ciljeva u ovoj oblasti. Uz reafirmisanje pristupa koji je karakterisao početne tranzicione reforme, strateški je neophodno orijentisati se ka opštim zahtevima (Tadić, 2021) koji bi doveli do suštinskih promena u prosvetnom sistemu u oblasti principa vaspitanja i obrazovanja (pravednost, jednakost, ravnopravnost), u oblasti upravljanja sistemom i ustanovama (demokratizacija, decentralizacija, depolitizacija) i u oblasti finansiranja (značajno veća izdvajanja iz budžeta za obrazovanje, temeljno planirane i transparentne investicije). Na pedagozima je da formulišu i promovišu pedagoška rešenja kojima bi se došlo do pomaka u skladu sa ovakvim zahtevima.

Literatura

- Azevedo, J. P., Hasan, A., Goldemberg, D., Iqbal, S. A., & Geven, K. (2020). *Simulating the potential impacts of covid-19 school closures on schooling and learning outcomes: A set of global estimates*, World Bank Policy Research Working Paper. Washington: World Bank Group. Preuzeto sa <https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/33945>
- Bol, T. (2020). *Inequality in homeschooling during the corona crisis in the Netherlands. First results from the LISS panel. Working Paper*. Amsterdam: University of Amsterdam. Preuzeto sa <https://osf.io/preprints/socarxiv/hf32q/>
- Izvođenje obrazovno vaspitnog procesa učenjem na daljinu. Prikaz i analiza rezultata istraživanja (2021). Beograd: Zavod za unapređivanje obrazovanja i vaspitanja. Preuzeto sa: <https://zuov.gov.rs/prikaz-i-analiza-rezultata-istrazivanja-izvodjenje-obrazovno-vaspitanog-procesa-ucenjem-na-daljinu-misljenje-50-000-prosvetnih-radnika/>
- Jæger, M. M., & Blaabæk E. H. (2020). Inequality in learning opportunities during Covid-19: Evidence from library takeout, *Research in Social Stratification and Mobility*, 68, 100524. <https://doi.org/10.1016/j.rssm.2020.100524>.
- Kovačević, M., Šutić, V., Rajčević, U., i Milaković, A. (2020). *Upotreba informaciono-komunikacionih tehnologija u Republici Srbiji*. Beograd: Republički zavod za statistiku.
- Ostvarivanje obrazovno-vaspitanog rada učenjem na daljinu za učenike osnovnih i srednjih škola (2020). Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije. Preuzeto sa <https://www.mpn.gov.rs/wp-content/uploads/2020/03/Nastava-na-daljinu-u-vanrednom-stanju.pdf>
- Ožegović, J. (2019). *Izveštaj o digitalnoj uključenosti u Republici Srbiji za period od 2014. do 2018. godine*. Beograd: Tim za socijalno uključivanje i smanjenje siromaštva Vlade Republike Srbije. Preuzeto sa http://socijalnouklucivanje.gov.rs/wp-content/uploads/2019/07/Izvestaj_o_digitalnoj_ukljucenosti_RS_2014-2018_lat.pdf
- Radulović, L. (1996). *Seoska škola kao posrednik kulture*. Beograd: Institut za pedagogiju i andragogiju Filozofskog fakulteta.
- Republički zavod za statistiku (2021). *Domaćinstva koja poseduju računar, internet priključak i širokopojasnu internet konekciju, prema visini prihoda*. Beograd: RZS. Preuzeto sa <https://data.stat.gov.rs/Home/Result/270103?languageCode=sr-Latn>
- Strategija razvoja obrazovanja u Republici Srbiji do 2020. godine* (2012), Službeni glasnik RS, br. 107.
- Stručno uputstvo za organizaciju i realizaciju obrazovno-vaspitanog rada u osnovnoj školi u školskoj 2020/2021. godini*. (2020). Ministarstvo prosvete Republike Srbije. Preuzeto sa <http://www.mpn.gov.rs/wp-content/uploads/2020/08/strucno-uputstvo.pdf>.
- Tadić, A. (2019). *Na distanci od manipulacije: Emancipatorska komponenta vaspitnog rada nastavnika* objavljene. Beograd: Institut za pedagogiju i andragogiju Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu.
- Tadić, A. (2021). Obrazovanje na daljinu ili udaljavanje od obrazovanja - osvrt na školovanje u ruralnim područjima. U: Vera Spasenović (ur.), *Obrazovanje u vreme kovid krize: Gde smo i kuda dalje* (str. 215-229). Beograd: Filozofski fakultet Univerziteta u Beogradu.
- Trnavac, N. i sar. (1992). *Male seoske škole : šanse za opstanak i dalji razvoj : rezultati istraživanja o seoskim osnovnim školama koje imaju manje od petnaest učenika*.

Beograd: Institut za pedagogiju i andragogiju Filozofskog fakulteta; Gornji Milanovac: Dečje novine.

UNICEF (2020a). *COVID-19: Are children able to continue learning during school closures? A global analysis of the potential reach of remote learning policies*. New York: UNICEF
Preuzeto sa <https://data.unicef.org/resources/remote-learning-reachability-factsheet/>

UNICEF (2020b). *Building Resilient Education Systems beyond the COVID-19 Pandemic: Considerations for education decision-makers at national, local and school levels*, Geneva: UNICEF Regional Office for Europe and Central Asia.

Zakon o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja (2017). Službeni glasnik RS, br. 88.